

УДК 343.343.6:344.13](477.54-470+571)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.02.014>

СКЛЯР ВОЛОДИМИР

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>

SKLIAR VOLODYMYR

a Doctor of History, a professor, a head of Ukrainian Studies, Culturology and History of Science Department of the National Technical University (Kharkiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>

Бібліографічний опис:

Скляр, В. (2023) Міграційні процеси в Харківській області в умовах російської агресії та їхній вплив на демографічну ситуацію. *Народна творчість та етнологія*, 2 (398), 14–22.

Skliar, V. (2023) Migration Processes in the Kharkiv Region in the Conditions of Russian Aggression and Their Impact on the Demographic Situation. *Folk Art and Ethnology*, 2 (398), 14–22.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ

Анотація / Abstract

Дослідження міграційних процесів, які були спричинені російським вторгненням в Україну 24 лютого 2022 року, є досить актуальною науковою проблематикою. У статті визначено основні територіальні напрями міграційних процесів на теренах Харківщини та їхній вплив на демографічну ситуацію в області. Акцентовано увагу на сутності термінів «втікачі від війни» – вимушені мігранти (внутрішньо переміщені особи) в Україні та «українські біженці за кордоном».

Ще наприкінці лютого 2022 року наступ російських загарбників на Харків було зупинено завдяки героїчному опору Збройних Сил України та військ Територіальної оборони. Тому Харків увійшов до переліку перших міст України, які отримали звання «Місто-герой» (21 березня 2022 року).

На основі аналізу статистичних даних, які надавалися Харківською обласною військово-цивільною адміністрацією, визначено часові відмінності міграційних потоків та встановлено особливості територіального розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Харківській області та в інших областях України. Висвітлено масштаб цих вимушених міграцій, насамперед у місті Харкові, чисельність населення якого скоротилася з 1 млн 400 тис. осіб напередодні російського вторгнення до 300 тис. осіб у квітні 2022 року. За оцінками міської влади Харкова, навесні 2022 року з міста лише залізницею було евакуйовано 600 тис. осіб. Провести евакуацію з північних та східних теренів Харківщини в перші місяці війни не вдалося. Під окупацією опинилася значна частина території області (п'ять із семи районів).

Акцентовано увагу на хвилі повернення (реєвакуації) населення до Харкова, яка розпочалася у травні 2022 року після звільнення від російських окупантів найближчих його околиць і тривала до весни 2023 року, коли чисельність населення міста досягла 1,1 млн осіб. Майже вся територія Харківської області була звільнена у вересні–жовтні 2022 року. Розкрито також етнічний склад населення Харківщини на початку ХХІ ст.

Визнано те, що значна частина вимушених переселенців, які адаптувалися на нових теренах, можуть залишитися там. Це стосується не лише українських мігрантів за кордоном, але й харків'ян, які нині мешкають в інших областях України, особливо з числа тих, хто втратив житло та роботу в Харківській області. Це негативно вплине на існуючу нині складну демографічну ситуацію на Харківщині в найближчій перспективі.

Ключові слова: Харків, Харківська область, міграція, вимушені переселенці (внутрішньо переміщені особи), російська агресія, реєвакуація, демографічна ситуація.

The study of migration processes, caused by the Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022, is a rather relevant scientific problem. The main territorial directions of migration processes in Kharkiv region and their impact on the demographic situation in the oblast are defined in the article. Attention is focused on the essence of the terms *war fugitives* – forced migrants (internally displaced persons) in Ukraine and *Ukrainian refugees abroad*.

At the end of February 2022 yet, the offensive of the Russian invaders on Kharkiv has been stopped thanks to the heroic resistance of the Armed Forces of Ukraine and the Territorial Defense troops. Therefore, Kharkiv has been included in the list of the first cities of Ukraine to receive the title of *Hero City* (March 21, 2022).

Temporal differences in migration flows are determined and the peculiarities of the territorial placement of internally displaced persons (IDPs) in the Kharkiv region and other oblasts of Ukraine are defined on the base of the analysis of statistical data provided by the Kharkiv Regional Military-Civil Administration. The scale of these forced migrations is described, primarily in the city of Kharkiv. Its population has been decreased from 1,400,000 people on the eve of the Russian invasion to 300,000 people in April, 2022. According to the estimations of the Kharkiv city authorities, 600,000 people have been evacuated from Kharkiv by railway alone in the spring of 2022. It has been impossible to evacuate from the northern and eastern areas of Kharkiv region in the first months of the war. A significant part of the region territory (territories of 5 out of 7 districts) is under occupation.

Attention is focused on the wave of return (re-evacuation) of the population to Kharkiv, which has started in May, 2022 after the liberation of the city's nearest surroundings from the Russian occupiers and lasted until the spring of 2023, when the population of Kharkiv reaches 1.1 million people. Almost the whole territory of the Kharkiv region has been liberated in September-October, 2022. The ethnic structure of the population of Kharkiv region at the early 21st century is also revealed.

It is indicated that a significant part of the forced migrants who have adapted to the new areas will remain there. This applies not only to Ukrainian migrants abroad, but also to Kharkiv residents who live currently in the other regions of Ukraine, especially among those who have lost their homes and jobs in the Kharkiv region. This will objectively negatively affect the already difficult demographic situation in Kharkiv region in the near future.

Keywords: Kharkiv, Kharkiv region, migration, forced migrants (internally displaced persons), Russian aggression, re-evacuation, demographic situation.

Масові міграційні процеси є одним з негативних наслідків російської агресії в Україну, поряд із загибеллю військових та мирних жителів, знищенням десятків міст і сіл, руйнуванням енергетичної та транспортної інфраструктури. Дослідження цих процесів є досить важливим не лише для демографів, соціологів та економістів, але й для істориків та етнологів. Зокрема, цій проблематиці було присвячено науковий семінар «Українська еміграція та міграційні процеси в Україні як результат сучасної російсько-української війни та їхні наслідки для етнополітичного, соціально-економічного, демографічного і мовно-культурного

розвитку держави», який було проведено 23 травня 2023 року в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України¹.

Актуальним є дослідження регіональних відмінностей міграційних процесів протягом 2022–2023 років. Найбільш повну інформацію про ці процеси в Харківській області, зокрема, і про чисельність та територіальне розміщення вимушених переселенців (внутрішньо переміщених осіб) надавала Харківська обласна військово-цивільна адміністрація².

Харківщина – один з головних напрямів російської агресії в Україну, як у 2014 році,

так і у 2022-му. На території області до цього часу продовжуються бойові дії (Дворічанська громада Куп'янського р-ну). Попри прифронтове становище, Харківщина стала навесні 2022 року і залишається у 2023 році одним з найбільших осередків розміщення в Україні вимушених переселенців, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Велика кількість мешканців Харківщини, насамперед жінок і дітей, змушені були шукати притулку не лише в інших областях України, але й за кордоном, опинившись фактично в статусі біженців, переважно в країнах Європейського Союзу.

Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України академік Е. М. Лібанова запропонувала замість словосполучення «українські біженці» вживати слухний термін «втікачі від війни», виокремлюючи їх від представників української трудової міграції, яка була до 24 лютого 2022 року [5].

Однак варто зазначити, що й серед «втікачів від війни» є також досить багато трудових мігрантів. Насамперед з областей, що мали менші ризики загрози від російської агресії (західних та центральних), мешканці яких скористалися можливістю влаштуватися на роботу за кордоном. З іншого боку, частина трудових мігрантів, які виїхали за кордон до 24 лютого 2022 року, особливо вихідці з областей, що опинилися під загрозою російської агресії чи були окуповані в перший місяць інтервенції, перетворилися на «втікачів від війни», бо не могли повернутися до рідних осель. Тому розподіл українців за кордоном на трудових мігрантів та «втікачів від війни» є досить умовним. Варто зазначити також, що вже навесні 2022 року десятки тисяч чоловіків повернулися в Україну з-за кордону, щоб стати до лав ЗСУ.

До того ж, чим тривалішою буде війна, тим більше «втікачів від війни» перетворюватимуться на трудових мігрантів, особливо з числа тих, хто успішно адаптувався до ново-

го для них середовища і не збирається повертатися в Україну. А це означає нові демографічні втрати для українців. За прогнозами Е. М. Лібанової, «В Україну повернеться половина втікачів від війни» [6]. Варто також додати, що «втікачами від війни» цілком логічно можна вважати і вимушених переселенців у межах України.

Російська агресія на територію України, яка розпочалася ще 20 лютого 2014 року, призвела до окупації Криму та частин Донецької і Луганської областей навесні й улітку того самого року. Тоді ж розпочалися міграційні процеси із цих теренів на вільну територію України. Спроба захопити навесні 2014 року Харків та інші міста Сходу й Півдня України провалилися. З літа 2014 року до Харкова переселилися тисячі осіб, насамперед з Донецької та Луганської областей, які не хотіли жити під російською окупацією.

24 лютого 2022 року о 4 год. 45 хв. розпочався ракетно-артилерійський обстріл Харкова, і вже об 11 год. російські загарбники опинилися на кільцевій дорозі на півночі та на північному сході міста, яке вони планували захопити за 2 дні [8]. Відстань від Харкова до кордону не перевищує 40 км автошляхами, а навпрошки – не більше 30 км. 25–27 лютого російські диверсійні групи спробували з трьох боків зайти та захопити місто, але були вщент розгромлені на вулиці Шевченка (що дуже символічно!). Після цього розпочалися масові ракетно-артилерійські обстріли та авіаційні бомбардування, що призвело до руйнування житла та інфраструктури міста.

1 березня 2022 року під ракетними обстрілами опинився центр Харкова – було зруйновано будинок Обласної адміністрації. Найбільш постраждали від обстрілів північно-східні та північні частини Харкова (насамперед Північна Салтівка, П'ятихатки та Велика Данилівка). До кінця березня наступ агресора в Харківській області було зупинено героїчним спротивом ЗСУ, у тому числі й Харківської територіальної оборони.

21 березня 2022 року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ про відзнаку «Місто-герой України», який визначає оформлення й підстави «для відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених у захисті своїх міст». Серед міст, які першими отримали цей статус, був і Харків. 22 березня 2022 року цю відзнаку Президент України вручив міському голові Ігорю Терехову [4].

Просування росіян на теренах Харківщини було зупинено ще на початку квітня 2022 року, за винятком Ізюмського напрямку, де продовжувався наступ росіян у бік Слов'янська ще протягом весни та літа. Із семи великих районів Харківщини навесні 2022 року повністю чи частково були окуповані 5 (близько 40 % площі області): у тому числі Куп'янський повністю, більшість теренів Ізюмського та Чугуївського районів, а також північні частини Богодухівського й Харківського районів.

Під окупацією до вересня 2022 року опинилися нові районні центри Ізюм та Куп'янськ, колишні районні центри (до 2020 року) міста Балаклія і Вовчанськ, селища міського типу Борова, Великий Бурлук, Дворічна та Шевченкове. Фактично на лінії фронту, окрім Харкова, перебували районний центр Чугуїв, колишні районні центри Барвінкове та Дергачі, селища міського типу Золочів і Печеніги. Не окупованими залишалися Красноградський район, який межує з Полтавщиною, та Лозівський, що межує з Дніпропетровщиною. Однак під ракетними обстрілами перебували Лозова, Красноград, Богодухів, розташовані на значній відстані від обласного центру, а також Люботин і Мерефа, розташовані на заході та півдні від Харкова.

Варто зазначити, що українсько-російський кордон розташований значно південніше, ніж межі українських етнічних земель (Північна Слобожанщина), де ще за переписом 1926 року переважну більшість серед усього населення становили українці. Зокрема, Суджа – колишнє

сотенне містечко Сумського полку – нині є районним центром Курської області, а Грайворон – колишнє сотенне містечко Охтирського полку – нині районний центр Белгородської області. До того ж весь південь Воронежської області та східні терени Белгородської належали до Острогозького слобідського полку. За межами України нині залишилося більше третини території історичної Слобожанщини, яка простягнулася від Псла на заході до Дону на сході. Історію розвитку українського руху на теренах, які опинилися за межами УСРР, у тому числі й Північна Слобожанщина, у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. викладено в праці сучасного українського історика Володимира Сергійчука [9].

Україна не претендує на колишні українські етнічні землі, але й відкидає будь-які імперські наміри російських загарбників щодо території України в межах 1991 року. Заселення українцями теренів Слобідської України та історія п'яти слобідських полків відображена в праці учня Володимира Антоновича видатного історика Дмитра Багалія [1].

До травня 2022 року війська агресора були ще на околицях міста, а потім їх відігнали на 15–20 км на північ та на схід від Харкова. У вересні й на початку жовтня в результаті успішного проведення Харківської контр-наступальної операції ЗСУ звільнили від окупантів майже всю Харківську область, за винятком частини Дворічанської громади Куп'янського району.

Евакуація з Харкова та районів Харківської області розпочалася ще 24 лютого 2022 року і продовжувалася протягом березня та квітня. Вона провадилася як автомобільним транспортом (приватним і комунальним), так і евакуаційними потягами Укрзалізниці з Харкова та Лозової переважно до західних областей України. За оцінками міської влади Харкова, навесні 2022 року з Харкова лише залізницею було евакуйовано 600 тис. осіб. За інформацією голови Харківської обласної військово-цивільної

адміністрації, у квітні 2022 року в Харкові залишалося від 300 тис. до 400 тис. осіб (найменше за весь час війни) [14]. Таких масштабів переселення Харків не знав від 1941 року. Значна частина населення північних та східних громад Харківщини не змогла евакуюватися, бо була окупована впродовж 24–27 лютого 2022 року.

За даними Головного управління статистики в Харківській області, на 1 лютого 2022 року (тобто якраз напередодні російського вторгнення) загальна чисельність населення Харківщини становила 2 596 тис. осіб, у тому числі Харківського району включно з Харковом – 1 727 тис. осіб³.

Встановлення територіального розміщення евакуйованого населення Харкова та визначення його кількісних показників потребує подальшого дослідження, але основні напрямки масових переселень можна окреслити й нині. Значна частина харків'ян навесні 2022 року переселилася з постійно обстрілюваних районів півночі та сходу міста до більш безпечних південних і південно-західних районів, а також у найближчу приміську зону на південь від Харкова. Протягом лютого–травня 2022 року, тобто в перші місяці російського вторгнення, найбільшим бомбосховищем у Харкові став метрополітен, де прихисток отримали декілька тисяч харків'ян, яких міська влада забезпечувала харчами та речами першої необхідності [3].

Масовий волонтерський рух у Харкові, як і по всій Україні, свідчить про високий рівень самоорганізації українців, про їхню готовність як прийти на допомогу мирним мешканцям, так і підтримати українських воїнів. У майбутньому волонтерський рух та мужня боротьба ЗСУ повинні стати важливою науковою проблематикою історичних досліджень.

На початку російського вторгнення масовий виїзд населення Харкова спостерігався також і в громади, розташовані у Красноградському та на півдні Богодухівського районів Харківської

області. Чисельність населення окремих населених пунктів цих районів за цей час збільшилася в 1,5–2 рази [2]. Досить значний потік переселенців із Харківщини був спрямований до сусідніх областей, насамперед до Полтавської, дещо менший – до Дніпропетровської.

Ще одним напрямком переселень були західні та частково центральні області України. Вони були також транзитними для подальшого переселення українців за кордон. У березні–квітні 2022 року значна частина переселенців із Харкова, насамперед жінки й діти, опинилися за кордоном, передусім у Польщі та Німеччині. Навесні та влітку 2022 року Польща перетворилася на головний осередок для українських біженців, звідки вони переселялися до інших країн Європейського Союзу. На жаль, точних даних щодо чисельності мешканців Харківської області, які опинилися за кордоном, поки що немає.

Протягом літа 2022 року через Печенізьку дамбу на Сіверському Донці за допомогою волонтерів відбувалася евакуація жінок, дітей та літніх людей з окупованих північно-східних та східних громад області. Переселенці направлялися переважно в західні області України.

За інформацією Харківської обласної військової адміністрації, до початку вересня 2022 року понад 1 млн мешканців області вимушені були покинути свої домівки через війну. На території Харківщини проживали 288 тис. переселенців. У межах України перебували 672 тис. внутрішньо переміщених осіб із цієї області. Найбільше переселенців із Харківщини було фіксовано на Полтавщині (122 тис. осіб) [15].

3 вересня 2022 року, після звільнення окупованих територій прикордонних районів Харківщини, розпочалася евакуація населення із цих теренів, насамперед до Харкова та інших громад області. З 10 вересня 2022 року до січня 2023-го зі звільнених громад області було евакуйовано понад 23 тис. осіб [7].

З початку 2023 року ще більше активізувалася евакуація населення з прикордонних теренів Харківщини, які опинилися під постійними ракетно-артилерійськими та авіаційними обстрілами. Територія на відстані 10–15 км від кордону фактично знищується російськими загарбниками вщент. Переселенці з цих теренів Харківської області, а також зі звільнених районів Донбасу, які опинилися на лінії фронту, переважно розселяються в Харкові та його найближчих околицях. Зокрема, їх розселили в студентських гуртожитках та на базах відпочинку (близько 80 тис. осіб) [12].

У травні 2023 року в Харківській області, включно з Харковом, нараховувалося понад 485 тис. ВПО. За чисельністю вимушених переселенців Харківщина посідала друге місце поміж усіх областей України, після Дніпропетровської [13].

Попри те, що продовжуються бойові дії на території Харківської області, тривають постійні обстріли прикордонної смуги, періодично під ракетними обстрілами опиняється Харків, розпочалася реевакуація населення. З травня 2022 до травня 2023 року спостерігалось декілька хвиль повернення населення до Харкова.

Перша масова хвиля розпочалася ще в травні 2022 року, коли від російських загарбників було звільнено найближчі околиці міста. Поверталися переважно ті мешканці, у яких уцілили домівки. Друга хвиля розпочалася наприкінці вересня 2022 року, коли російських окупантів вигнали з переважної більшості території Харківської області. У Харкові було відновлено опалення, тому чергова хвиля переселенців повернулася напередодні нового року.

Останньою виявилася хвиля повернення харків'ян до рідного міста навесні 2023 року, після закінчення опалювального сезону. За оцінкою міської влади, у квітні 2023 року в місті мешкало понад 1,1 млн осіб. Це не тільки ті харків'яни, які повернулися до міста, а й українці, що виїхали із зони бойових дій. Міський голова Ігор Терехов зазначив,

що «Харків значно постраждав за 2022 рік. Дуже багато потрібно відновити, і ми працюємо, щоб відновити ті пошкодження, які наніс російський агресор. Зараз приблизно 150 тисяч харків'ян без даху над головою» [7].

Масовому поверненню до Харкова сприяло те, що в місті було відновлено транспортні комунікації, повністю відновлено роботу комунальних підприємств, поступово ремонтуються житлові будинки, за винятком тих, які майже повністю зруйновані. Значно гірша ситуація в громадах, які були під окупацією чи на лінії зіткнення. Велика частина території потребує розмінування, але й там поступово налагоджується життя. Найгірше становище у прикордонних населених пунктах, які постійно перебувають під обстрілами, де зруйнована майже вся інфраструктура, звідки виїхало майже все населення.

На жаль, відсутні статистичні дані щодо чисельності населення Харківської області, депортованого з України росіянами, насамперед з теренів, які опинилися під російською окупацією до жовтня 2023 року. Відсутня також інформація щодо чисельності колаборантів, які втекли з України разом з російськими військами.

Попри те, що в результаті російської агресії знищено тисячі будинків, сотні шкіл, дитячих садочків, закладів вищої освіти, лікарень, закладів культури, загинули та поранені українські військові й мирні мешканці, Харків, який отримав звання міста-героя, як і вся Україна, продовжує боротися проти російських загарбників.

Значна частина території Харківської області потребує розмінування. Від мін страждає населення раніше окупованих районів Харківщини, гинуть мирні мешканці, у тому числі й працівники сільськогосподарства при проведенні польових робіт. Ракетними обстрілами знищено музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка Золочівської селищної об'єднаної територіальної громади Богодухівського району.

Зруйновано корпуси та пошкоджено гуртожитки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова та інших закладів вищої освіти. Постраждали також установи Національної академії наук України, зокрема Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», Інститут радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова.

Окремого розгляду потребує аналіз етнічного складу населення Харківської області напередодні російської агресії. На жаль, останній перепис населення України відбувся лише в грудні 2001 року, а перепис, який спочатку планувався на 2011 рік, а потім постійно відкладався, так і не був проведений. Російські загарбники сподівалися захопити Харків за декілька годин, думаючи, що їх квітами буде вітати «російськомовне населення». У цьому вони прорахувалися не лише у 2022 році, але й у 2014-му.

Зміни етномовної структури населення Харківської області, у тому числі Харкова, за 1989–2001 роки знайшли відображення в попередніх працях автора [10; 11]. За цей час спостерігалось зростання частки українців серед загальної чисельності населення області, у тому числі й Харкова на тлі скорочення рівня частки росіян серед усього населення переважно за рахунок зміни етнічної самоідентифікації осіб, які походили з екзогамних (етнічно змішаних) родин, на користь визнання своєї належності до українців. Зокрема, у 2001 році частка українців серед загальної чисельності населення Харківської області становила 70,75 % (2 048 699 осіб із 2 895 813 осіб). Серед сільського населен-

ня Харківщини частка українців становила 81,35 %, що було навіть більше, ніж частка українців серед усього населення України у 2001 році – 77,82 % [11, с. 558, 564, 568].

Отже, російська агресія проти України викликала масові міграційні процеси, особливо на Сході та Півдні України, у тому числі і в Харківській області. Звільнення від російських загарбників у травні 2022 року найближчих околиць Харкова, а у жовтні 2022 року майже всієї території Харківської області, зумовило масове повернення харків'ян до рідного міста, яке донині постійно перебуває під ракетними обстрілами. Попри все, місто-герой Харків залишається незламною фортецею на північному сході України.

Варто спрогнозувати, що процеси масової реевакуації ще більше активізуються після Перемоги над ворогом. Однак можна вказати й на те, що значна частина вимушених переселенців, які адаптувалися на нових місцях, залишаться там. Це стосується не лише українських мігрантів за кордоном, але й переселенців-харків'ян, які зараз мешкають в інших областях України, особливо з числа тих, хто втратив житло та роботу в Харківській області. Це в найближчій перспективі негативно вплине і на складну донині демографічну ситуацію на Харківщині, бо з 1993 року в Україні розгорнулися процеси депопуляції, а в сільській місцевості – ще з 1979 року. Досить негативно впливала також і масова трудова еміграція українців за кордон, яка розпочалася ще наприкінці ХХ ст.

Дослідження міграційних процесів, пов'язаних із російською агресією в Україні, територіальний перерозподіл населення в її межах, а також доля українських біженців за кордоном – ця тематика буде важливою в діяльності українських науковців у часи післявоєнної розбудови нашої держави.

Примітки

¹ Див.: URL : https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2340&Itemid=508.

² Див.: URL : <https://kharkivoda.gov.ua/>.

³ Див.: URL : <http://kh.ukrstat.gov.ua/chyselnist-naselennia-shchomisiachna-informatsiia>.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України : з 71 малюнками і 2 картами. Харків : Союз, 1918. 308 с.
2. Богодухівський і Красноградський райони завершують підготовку до опалювального сезону. URL : <https://kharkivoda.gov.ua/news/117060?sv> (дата звернення 21.05.2023 р.).
3. Бондар Г. Багато мешканців Харкова досі не наважуються залишати бомбосховища у метрополітені. URL : <https://www.unian.ua/society/metro-harkova-vidnovilo-robotu-bagato-harkiv-yan-dosi-ne-navazhuyutsya-zalishati-bomboshovishcha-novini-harkova-11840400.html> (дата звернення 10.05.2023 р.).
4. Зеленський вручив меру Харкова відзнаку «Місто-герой України». URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenysyi-kharkiv-misto-heroi/32329924.html> (дата звернення 16.05.2023 р.).
5. Інтерв'ю академіка Елли Лібанової (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України) медійній платформі «РБК-Україна». URL : <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10010> (дата звернення 20.05.2023 р.).
6. Лібанова Е. М. В Україну повернуться принаймні половина втікачів від війни. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/ella-libanova-ukrayinu-rovernetsya-prinaymni-1681912490.html> (дата звернення 17.05.2023 р.).
7. На Харківщині продовжують евакуювати населення із деокупованих територій. URL : <https://kharkivoda.gov.ua/news/119436> (дата звернення 15.05.2023 р.).
8. Нечепоренко О. Нескорене місто. Як вдалося захистити Харків, не допустити окупації? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kharkiv-viyna-lyutyu-2022/32284813.html> (дата звернення 18.05.2023 р.).
9. Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках. Київ : Українська видавнича спілка, 2000. 331 с.
10. Скляр В. М. Етномовна структура населення Харкова на початку ХХІ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2018. Вип. 26. С. 104–111.
11. Скляр В. М. Етномовний склад населення Харківської області: за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року : монографія. Харків : Тим Паблиш Груп, 2019. 642 с.
12. У гуртожитках Харкова проживає 80 000 переселенців. URL : <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/u-hurtozhytkakh-kharkova-prozhyvaye-80-000-pereselentsiv> (дата звернення 20.05.2023 р.).
13. У Харківській області зареєструвалися понад 485 тисяч переселенців. URL : <https://kharkivoda.gov.ua/news/120828?sv> (дата звернення 17.05.2023 р.).
14. Лобанок Д. Харків: населення та демографічні зміни з початком повномасштабної війни. URL : <https://gwamedia.com/yak-zminilosya-naselennya-harkova-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya/> (дата звернення 20.05.2023 р.).
15. Ще 200 000 жителів Харківської області стали переселенцями. URL : <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/shche-200-000-zhyteliv-kharkivskoyi-oblasti-staly-pereselentsyamy> (дата звернення 17.05.2023 р.).

References

1. BAHALII, Dmytro. History of Slobidska Ukraine: with 71 Drawings and 2 Maps. Kharkiv: Union, 1918, 308 pp. [in Ukrainian].
2. ANON. *Bohodukhiv and Krasnohrad Districts are Finishing the Preparation for the Heating Season* [viewed 21 May 2023]. Available from: <https://kharkivoda.gov.ua/news/117060?sv> [in Ukrainian].
3. BONDAR, Hryhorii. *Many Inhabitants of Kharkiv Still don't Dare to Leave Bomb Shelters in the Underground* [viewed 10 May 2023]. Available from: <https://www.unian.ua/society/metro-harkova-vidnovilo-robotu-bagato-harkiv-yan-dosi-ne-navazhuyutsya-zalishati-bomboshovishcha-novini-harkova-11840400.html> [in Ukrainian].

4. ANON. *Zelensky has Presented the Mayor of Kharkiv with the "Hero City of Ukraine" Award* [viewed 16 May 2023]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenksyi-kharkiv-misto-heroi/32329924.html> [in Ukrainian].
5. ANON. *Interview of the Academician Ella Libanova (M. Ptukha Institute of Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine) to "RBC-Ukraine" Media Platform* [viewed 20 May 2023]. Available from: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10010> [in Ukrainian].
6. LIBANOVA, Ella. *At Least a Half of Fugitives from War will Return to Ukraine* [viewed 17 May 2023]. Available from: <https://www.rbc.ua/rus/news/ella-libanova-ukrayinu-povernetsya-prinaymni-1681912490.html> [in Ukrainian].
7. ANON. *The Population Continues to be Evacuated from the De-occupied Territories in Kharkiv Region* [viewed 15 May 2023]. Available from: <https://kharkivoda.gov.ua/news/119436> [in Ukrainian].
8. NECHEPORENKO, Oksana. *Unconquered City. How has It Been Possible to Protect Kharkiv and Prevent Occupation?* [viewed 18 May 2023]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/kharkiv-viyna-lyutyty-2022/32284813.html> [in Ukrainian].
9. SERHIICHUK, Volodymyr. *"Ukrainization of Russia". Political Deception of Ukrainians by the Russian Bolshevik Regime in 1923–1932*. Kyiv: Ukrainian Publishing Union, 2000, 331 pp. [in Ukrainian].
10. SKLIAR, Volodymyr. *Ethnolinguistic Structure of Kharkiv Population at the Early 21st Century*. *Bulletin of V. Karazin Kharkiv National University. "History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences" Series*. Kharkiv, 2018, iss. 26, pp. 104–111 [in Ukrainian].
11. SKLIAR, Volodymyr. *Ethnolinguistic Structure of Kharkiv Region Population: After the Materials of All-Ukrainian Census of 2001: A Monograph*. Kharkiv: Team Publish Group, 2019, 642 pp. [in Ukrainian].
12. ANON. *80,000 Displaced Persons Live in the Hostels of Kharkiv* [viewed 20 May 2023]. Available from: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/u-hurtozhytkakh-kharkova-prozhyvaye-80-000-pereselentsiv> [in Ukrainian].
13. ANON. *More than 485,000 Displaced Persons Have Been Registered in Kharkiv Region* [viewed 17 May 2023]. Available from: <https://kharkivoda.gov.ua/news/120828?sv> [in Ukrainian].
14. LOBANOK, Dasha. *Kharkiv: Population and Demographic Changes with the Beginning of a Full-Scale War* [viewed 20 May 2023]. Available from: <https://gwamedia.com/yak-zminilosya-naselennya-harkova-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya/> [in Ukrainian].
15. ANON. *Another 200,000 Inhabitants of the Kharkiv Region Have Become Displaced Persons* [viewed 17 May, 2023]. Available from: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/shche-200-000-zhyteliv-kharkivskoyi-oblasti-staly-pereselentsyamy> [in Ukrainian].

Надійшла / Received 26.05.2023

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 13.06.2023